

РЕЗЮМЕ

Маколада метафораларнинг, жумладан, антропоморфик метафораларнинг социопрагматик хусусиятлари, турлари, вазибалари, ифодаланиш ўринлари, ижтимоий аҳамияти, нутқий зарурати, функциялари, ифодаланиш имкониятлари, ҳосил бўлиш сабаблари ҳақида мулоҳаза юритилди.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются социопрагматические особенности, типы, функции, места выражения, социальная значимость, речевая необходимость, функции, возможности выражения, причины образования метафор, в том числе антропоморфных метафор.

SUMMARY

The article discusses the sociopragmatic features, types, functions, places of expression, social significance, speech necessity, functions, possibilities of expression, the reasons for the formation of metaphors, including anthropomorphic metaphors.

MA'NAVIYATNI IFODALOVCHI AYRIM TERMINLARNING LEKSIKOGRAFIK TALQINI

J.Sh.Norquziyev - *yoshlar bilan ishlash bo'yicha dekan o'rinbosari*

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Tayanch so'zlar: ma'naviyat, ona til, leksikografiya, vijdon, imon, e'tiqod, ishonch, ixlos, diyonat, burch.

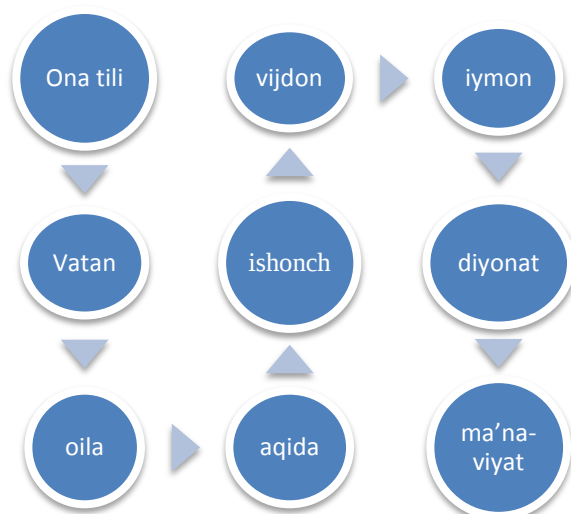
Ключевые слова: духовность, родной язык, лексикография, совесть, религия, вера, доверие, искренность, религия, долг.

Key words: spirituality, mother tongue, lexicography, conscience, faith, trust, intensely, sincerity, religions, duty.

Til va ma'naviyat tushunchalarini bir-biridan mutloq ajratib bo'lmaydi. Chunki ona tilidagi aksariyat so'zlar ma'naviy qiyofamizni, ruhiyatimizni, mentalitetimizni ifoda qiladi. Bunday so'zlar kontekstdan tashqarida talaffuz qilinsa ham milliy o'ziga xoslikni, shaxsning tiynatini anglatib turadi. Masalan, *vijdon*, *imon*, *e'tiqod*, *ishonch*, *ixlos*, *diyonat*, *burch* kabilar. Bunday ma'naviyatni tashkil etuvchi lisoniy birliklar qatoriga bimalol **"ona tili"**ni ham kiritish lozim. Aslida ma'naviyatni tashkil etuvchi birliklarning yadrosiga ona tilini qo'yish va uning atrofiga boshqa tushunchalarni izohlash lozim. Chunki inson ona tili orqali dunyoni, insonni, ilm-ma'rifatni, madaniyatni va ma'naviyatni o'zlashtiradi.

Buni jadvalda quyidagicha tizimli aks ettirish mumkin:

1-jadval

Endi ma'naviyatni tashkil etuvchi asosiy lisoniy vositalarning izohli lug'atlarda berilish holatini o'rganish lozim.

Masalan, ONA TIL [o'zbekcha – insonning dunyoni, borliqni anglash vositasi; muloqot vositasi; tafakkurni shakllantiruvchi birinchi til] Jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, fikrlar va g'oyalarni ifoda qilish omili. **So'z insonni ayladi judo hayvondin, bilki guhari sharifroq yo'q ondin.**

Vijdon [a – ehtiros, his-tuyg'u, insof va diyonat] insonning xatti-harakati, yurish-turishi jamoatchilik oldida o'z harakatlariga mas'uliyat hissi. *Vijdonni asrangiz har nedan ortiq, yagona zaminni asragan kabi. A.Oripov [1:44].*

Diyonat [a – din, e'tiqod; diniy ta'limot, ishonish] Diniy qonun-qoidalarga qattiq rioya etish; dindorlik, taqvodorlik. *Menda boshqalarning o'g'lini darraga yotqizish chog'ida ko'ndalang keladigan vijdon bor, din bor, diyonat bor* (A.Qodiriy, O'tgan kunlar).

Imon [a – Olloha ishonch, e'tiqod]. *Hozirgi davrda imon tushunchasi, so'zi vijdonlilik, soflik, poklik, halollik, ishonch kabi dunyoviy ma'nolarda ham ishlatilyapti (Gazetadan) [2:67].*

Aqida [a – e'tiqod, ishonch; tushuncha]. E'tiqod qilinadigan narsa, xatti-harakat, u haqdagi gap; tushuncha. *Agar biz adolatli davlat, erkin jamiyat qurmoqchi bo'lsak, bu olijanob maqsadni amalga oshirish yo'llari ming yillik diniy aqidalar bilan mushtarak ekanligini yodda tutishimiz lozim [3:215].*

Ishonch [a – tayanch, suyanish; ishonish,] 1.Samimiy, to'g'ri, odil deb hisoblab qattiq ishonish, shunga asoslangan ishonch. *Agar haqiqatni aytilsa, xon o'zidan boshqa hech kimga e'timod qilmaydi. (A. Qodiriy)*

2. Ko'z tutilgan, ishonilgan kimsadan kutilgan, unga bog'langan umid, ishonch. *Biz kelajakka ishongan ulug' xalqmiz, shuning uchun yoshlarga e'timodimiz katta [4:67].*

Ko'rinadiki, bu sinonimik qatordagi barcha leksemalarning atash semalari bir xil, ya'ni *"ishonch"*, *"ishonish"*, *"ixlos"*, *"dildan mehr qo'ymoq"*, *"burch"* semalari leksemalarning bir sinonimik qatordan o'rin egallashini ta'minlagan. Ammo ularning ifoda semalari har bir leksemada turli leksemalar qurshovida o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ya'ni ma'nodoshlik qatoridagi leksemalarning ifoda semalari turlicha. *Aqida, qavl, maslak* leksemasida *"leksemaning qo'llanish vaqtga munosabati (eskirishi)"* ustunlik qilsa, *diyonat*, *ymon* leksemalarida *"vijdon"*, *"axloq"*, *"havas bilan ergashmoq"* semasi va kitobiy uslubga xoslik ustun. *Ma'fura va falsafa* so'zlarida esa *"g'oya"*, *"tafakkur"*, *"fikir"* semasi kuchli.

O'zbek lisoniy ongida **"e'tiqod"** konsepti juda katta qamrovga ega. Buni yuqoridagi falsafa, ma'naviyat, badiiy va izohli lug'atlardagi ma'no va izohlarida uning turli tomonlama ta'rifi guvoh bo'ldik. Ana shunday holatlarda e'tiqod konseptining ma'nodoshlaridagi umumiy va xususiy farqlarni ko'rish mumkin.

E'tibor berilsa, e'tiqod va uning ma'nodoshlik qatori bir-birini aynan takrorlamasa-da, ammo to'ldirib, ma'nosini izohlaydi. Bu esa e'tiqod konseptining ma'noviy kengayishiga sabab bo'ladi. To'g'ri, bu tushuncha sinonimik qatorsiz juda tor ma'noga ega bo'lib qoladi. Shuning uchun o'zbek ijtimoiy ongida e'tiqod tushunchasining turli ma'noda xoslanishi uni tashkil etuvchi ma'nodoshlari bilan alohida-alohida nomlanib kelgan va ma'noviy kengaygan. Millat va shaxs ma'naviyatining o'zagi bo'lgan e'tiqod tushunchasi o'zbek lisoniy manzarasida asrlar davomida shakllanib, rivojlanib kelgan.

Nutqimizdagi har qanday borliq hodisasi lisoniy idrok etilmas ekan, uning tub ma'nosi ongda chuqur o'rin egallaganligiga ishonch hosil qilish mumkin emas. Bu esa borliq hodisasining ijtimoiy va shaxsiy ongda qay darajada rivojlanib, faollashib borishi bilan belgilanadi. O'zbek xalqiga xos bo'lgan halollik, samimiylik, vijdon, poklik,

mehr-oqibat kabi tushunchalar milliy e'tiqodimizning mohiyati, uni shakllantiradigan asosiy mezonlaridan ekanligini anglash mumkin.

O'zbek tilidagi "e'tiqod" kategoriyasining mohiyatini ochish uning shakllanishiga asos bo'lgan g'oya va qarashlarni o'rganish, tahlil qilish, umumlashtirish asosida yuzaga keladi. "E'tiqod" o'zbek ijtimoiy ongida mustahkam konseptual mohiyatga ega. Olamning o'zbek lisoniy manzarasida "e'tiqod" konseptining shakllanishiga asos bo'lgan hodisalarni ma'naviy asoslar sifatida baholash mumkin.

"E'tiqod" umumiy semali leksemalar sistemasini tashkil etuvchi birliklar olam lisoniy tasviridagi muayyan konseptning rang-barang ifodalovchilari. Ularning miqdori "e'tiqod" tushunchasining keng qamrovligi, serqirraligi, tarixiyli va rivojlanuvchanligi, o'zida diskursiv hamda kognitiv sifatlarini kengaytiruvchi atov birliklar ekanligidan dalolat beradi.

"Oila" deb qon-qarindoshlik, qarindoshchilik (nikoh orqali) yoki birga istiqomat qilish orqali bog'langan odamlardan iborat ijtimoiy guruhdir. Ko'p jamiyatlarda oila bolalar sotsializatsiyasi uchun asosiy institut vazifasini o'taydi. Antropologlar oilalarni matrilokal (ona va uning bolalari), er-xotin (bolalari bo'lsa, nuklear oila deyiladi) va qon-qarindosh (nuklear oila va qaynata-qaynana birga yashovchi) tiplarga ajratishadi.

Oila – nikoh yoki tug'ishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning a'zolari ro'zg'orining birligi, o'zaro yordami va ma'naviy mas'uliyati bilan bir-biriga bog'langan. O.ning eng muhim ijtimoiy vazifalari – inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, O. a'zolarining turmush sharoitini va bo'sh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsada, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat o'zgarib mos O. tipini, oilaviy munosabatlarni o'rnatadi [5:333].

Ma'naviyat [axloqiy holat; barcha axloqiy narsalar, xususiyatlar] Insonning axloqiy, ilmiy, badiiy, huquqiy, diniy va shu kabi tushncha va tasavvurlari majmuyi[6].

Ma'naviyat tushunchasiga turli manbalarda turlicha munosabat va ta'riflarni uchratishimiz mumkin va bu tavsiflar notog'ri emas, chunki ma'naviyat keng qamrovli tushncha hisoblanadi.

Albatta, "ma'naviyat" tushunchasining ilmiy, falsafiy, adabiy yoki oddiy tilda ifodalanadigan ko'plab ta'riflarini keltirish mumkin. Umuman, o'zida juda chuqur va reng qamrovli ma'no – mazmunni mujassam etgan bu tushunchaga har qaysi ma'rifatli inson O'zining falsafiy yondashuvi, siyosiy qarashlari va e'tiqodi, ongu tafakkuridan kelib chiqqan holda turlicha ta'rif va tavsiflar berishi tabiiy.

Ma'naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi,

irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir, desak, menimcha, tariximiz va bugungi hayotimizda har tomonlama o'z tasdig'ini topib borayotgan haqiqatni yaqqol ifoda etgan bo'lamiz [7].

Darhaqiqat, ma'naviyat inson ruhiyatini sayqallaydigan eng muhim unsur hisoblanadi. Har bir tushuncha makon va zamonga muayyan darajada bog'liq bo'lishini ham yodda tutish kerak. Insonda ma'naviyatning shakllanishi vatan tushunchasi bilan bevosita bog'liq. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida vatan so'zi quyidagicha izohlangan:

Vatan – 1) kishilarning tug'ilib o'sgan iovi. vurti. mam-lakati; tarixan muavvan xalqqa tegishli hudud hamda uning tabiati. aholisi. o'ziga xos taraqqiyo. tili. madaniyati. tur-mushi va urf-odatlar maimui. V.ona kabi vagona, muqad-das. V. oldidagi qarzdorlik tuvg'usi. mas'uliyati har bir vetuk insonga xos xususiyatdir. V.ni sevlash vatandar-likda namoyon bo'ladi; 2) biror narsaning, mas., o'simlikning vuzaga kelgan iovi [8].

O'zbek tilining izohli lug'atida esa unga birlamchi ma'no sifatida quyidagi ta'rif berilgan:

Vatan – [arabcha tug'ilib o'sgan joy. vurt] 1 kishining tug'ilib o'sgan o'lkasi. shahri. tumani qishlog'i: vurt. divor. *Bulbul chamanni sevar, odam vatanni (Maqol)*. 2 Tug'ilib o'sgan yoki o'zini uning fuqarosi deb hisoblagan mamlakat. Ona vurt. Ona vatan. 3 Turar joy boshpana. maskan. uy. 4 O'simlik va shu kabilarning asl kelib chiqqan veri [8].

Keyingi villarda so'zlar, tushunchalarning ma'no-larini bilish uchun elektron resurslarga muroiaat qilish hollari ko'p uchraydi, vaholangki, bosma nashr va elektron lug'atlardagi ma'lumotlar bir-biriga aynan mos kelmayan o'rinlar ham uchrab turadi. Ma'lumki, oila, vatan, g'urur ishonch tushunchalari boshqa tillarda ham mavjud. O'zbek tilining elektron korpusi, platforma varatilmaganligi sabali aksarivat so'zlarning ma'nosi Vikipediya orqali aniqlanmoqda. va'ni avrim tushunchalar ruscha lug'atlardan tarjima qilib iste'mol foydalanib kelinmoqda. Ma'naviyatga aloqador bo'lgan aksarivat terminlar xalqning milliy mentalitetiga bog'liq ekanligini unutmazlik lozim.

Bizningcha, ma'naviyat tushunchasini teran anglatish uchun izohli lug'atlardagi ma'lumotning o'zi kamlik qiladi. Konseptual lug'atlar asosida yoshlarda ma'naviyatni shakllantirish osonroq kechadi.

Xullas, o'zbek tilining izohli lug'atidan o'rin olgan ma'naviyatga oid terminlarni lingivistik, leksikografik, lingvomadaniy aspektlarda chuqur tadqiq qilish lozim. Ayrim terminlarning tavsifini aniq va tushunarli holatga keltirish, asoslovchi misollarni ham ta'sirchanroqlariga almashtirish kerak. Qolaversa, shaxs va millat ma'naviyatini shakllantirishda muhim o'rin tutuvchi terminlarning maxsus lug'atini yaratish, undagi har bir atamaning ta'rif va tavsifini qayta ko'rib chiqish zarur.

Adabiyotlar

1. O'zME. Birinchi jild. –Toshkent: 2000. 44-b.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. –T.: O'zME, 2006. J. I. 458- b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. –T.: O'zME, 2006.J.II. 215- b.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. –T.: O'zME, 2008. J.V. 67- b.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. –T.: O'zME, 2006. J.IV. 333- b.
6. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Oila_\(ma%CA%BCnolari\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/Oila_(ma%CA%BCnolari))
7. <https://ziyouz.uz/durdona-toplamlar/uzbek-tilining-izohli-lugati>.
8. <http://library.ziyouz.uz/uzc/book/76522>.

РЕЗЮМЕ

Maqolada ma'naviyat tushunchasini tashkil etuvchi asosiy terminlarning leksikografik talqini, shaxs ma'naviyatini shakllantiruvchi atamalarining O'TILda berilishi, ma'no va izohlarining tahlili, shuningdek, takomillashtirish bo'yicha taklif va mulohazalar o'rin olgan.

РЕЗЮМЕ

Статья содержит лексикографическую интерпретацию ключевых терминов, составляющих понятие духовности, изложение терминов, формирующих духовность человека в OTIL, анализ их значения и толкования, а также предложения и комментарии по улучшению.

The article provides a lexical interpretation of the main terms that make up the concept of spirituality, the transfer of the terms that form the spirituality of a person in the mind, the analysis of their meaning and interpretations, as well as suggestions and comments on improvement.

QARAQALPAQ TILINDEGI BOLIMLI – BOLIMSIZLIQTIN LINGVISTIKALIQ TABIYATI

A.Q.Orazimbetov – *filologiya ilimlerinin kandidatu, docent*

N.Uzaqbaeva – *magistrant*

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

Tayanch soʻzlar: lingvistik birlik, grammatika, leksika, falsafa, mantiq, til, kategoriya, shakl, semantika, sintaksis.

Ключевые слова: лингвистическая единица, грамматика, лексика, философия, логика, язык, категория, форма, семантика, синтаксис.

Key words: linguistic unit, grammar, vocabulary, philosophy, logic, language, category, form, semantics, syntax.

Ulıwma til biliminde bolımlılıq hám bolımsızlıq mánisi óz ara bir-birine mánilik jaqtan qarama-qarsı qoyılatuǵın sintaksislik kategoriya dep bahalanadı. Sebebi, olardı birin ekinshisine salıstırmalı túrde izertlew arqalı mánilik ózgeshelikleri, xızmeti anıqlanadı. Bolımlı hám bolımsız gápler gáptin mazmunında názerde tutılǵan pikirge tikkeley qatnaslı bolıp, ol hár qanday qubılıstı tastıyıqlap, maqullap yamasa mazmunda biykarlap keledi. Tilimizdegi gápler mánilik ózgesheliklerine qaray bolımlı hám bolımsız bolıp ekige bólinedi [7:121]. Bolımlı gápler is-háreket procesiniń yamasa gáp arqalı bildirilgen qubılıslardıń ámelge asqanın, orınlanǵanın bildirse, bolımsız gápler olardıń iske aspǵanın kórsetedi dep tek sintaksis hám feyil sóz shaqabı menen ǵana baylanıslı qarastırılıp kiyatır [5:43, 8:41, 6:30, 2:82]. Degen menen, obyektiv shınlıqtaǵı zat, qubılıs, háreket hám onıń túrli sın, sapa, belgileri bolımlı túrde de, bolımsız túrde de ushırasatuǵınlıǵı belgili. Konkret bir keńislikte, waqıtta bar qubılıs, zat, belgi ekinshi keńislik penen waqıtta joq bolıwı, is-háreketin birde iske asıwı, birde iske aspawı, bir zatta bar sapa, belgi kelesi zatta bolmawı da – shınlıqta bar qubılıs bolıp, ol tilde anlatıladı. Zattın, qubılıstın, is-háreketin bir keńislik penen waqıtta bolıwı ya bolmawı adam sanasında bolımlılıq hám bolımsızlıq uǵımların qalıplestirgen. Dúnyatanıw procesine qatnaslı uǵımlar oylaw, pikir júritiw háreketleri menen tıǵız baylanısta bolıp keledi. Dáslep zat, qubılıslardıń belgileri, is-háreketlerdin atamaları bolımlı túrde qalıplesken: *jol, quyash, xalıq, el, awıl, qızıl, kók, júz, al, kel* t.b. Biraq til biliminde bolımlılıq-bolımsızlıq qubılısının bolımlılıq tárepine arnawlı toqtalmaw dástúr bolıp ketken. Sebebi, bolımlılıq mániniń arnawlı grammatikalıq kórsetkishleri joq, al bolımsızlıq mániniń arnawlı tillik kórsetkishleri bar. Demek, bolımsızlıq máni tuwralı ayılǵan oy-pikirler ilimiy maqalalardan, grammatikalardan, arnawlı izertlewlerden orın alǵan. Bolımlılıq-bolımsızlıq máni tuwralı ayılǵan pikirler menen izertlewler kóbinese jay gáplerdin mazmunına baylanıslı ekenligin kóriwge boladı.

Bolımlılıq-bolımsızlıq máselesi birlik-kóplik, betlik-betlik emes, anıqlıq-anıqsızlıq t.b. sıyaqlı jup túrinde keletuǵın túsinik. Bolımlılıq penen bolımsızlıq – bir-biri menen qarama-qarsı qatnastaǵı pütün bir kategoriya. Bul qarama-qarsılıq olardı ajratpaydı, al óz ara birlikte qarastırıwdı talap etedi. Olardıń qosarlı uǵımlar qatarında tanılwı basqa ilimlerde de qalıplesken. Máselen, lingvistikalıq bolımlı-bolımsızlıq hám logikalıq bolımlı-bolımsızlıq.

Ayyemgi Greciyada til bilmi máseleleri filosoflar tárepinen ulıwma filosofıyalıq máselelerdin biri sıpatında úyrenildi [1:13]. Onda til máseleleri lingvistikalıq kózqarastan emes, logikalıq kategoriyalar kózqarasınan sóz etilgen.

Logikalıq jáne lingvistikalıq bolımlı-bolımsızlıqtın mazmunın mánisi jaǵınan salıstırılǵa bolmaydı. Sebebi, oylaw procesin hám kategoriyların hár bir til ózinshe sawlelendiredi. Tillik kategoriylar logikalıq kategoriylarǵa salıstırılǵanda keń hám kóp tarawlı. Máselen, bilw metodologiyası boyınsha oydin logikalıq rawajlanıwının shárti retinde bolımlılıq penen

bolımsızlıqtın birligi alınadı. Bolımlı-bolımsız mániler bir-biri menen tıǵız birlikte ómir súredi. Hár qanday kategoriya sıyaqlı pütün birliktegi bul eki táreptin biri-birisiz qullanılmaıtuǵınlıǵı belgili. Biriniń bolıwı, ómir súriwi ekinshi qarama-qarsı tárepiniń bolıwı menen baylanıslı. Usı qaǵıydanın tildegi kórinisine misal keltirsek:

Bolımlı forma

aqmaq

soqır

kemis

ázzi

Bolımsız forma

aqılsız

kózsiz

jetpeydi

kúshsiz

Keltirilgen misallarda eki qatarda berilgen sózderdin mánisi logikalıq jaqtan birdey dewge boladı. Biraq birinshi qatardaǵı sózlerdin logikalıq mánisi bolımsız (biykarlawshı) bahalaw, ekinshi qatardaǵı bolımsız formalı sózler menen mánisi teń. Ekinshi qatardaǵı sózlerdin túbiri, kerisinshe, jeke turǵanda, bolımsızlıq kórsetkishlerisiz bolımlı mánige iye. Tek bolımsızlıqtın tillik kórsetkishleriniń túbirge qosılıwı arqalı ǵana bolımsız máni bildiredi. Logikalıq jáne lingvistikalıq bolımsızlıq mazmun sapası jaǵınan da, ekewiniń de oylawǵa qatnaslıǵınan da bir-biri menen uqsas.

Grammatikadaǵı sistemalıqqa simmetriyalıq sıpat tán. Tilde usı kórinis oppoziciyalıq qarım-qatınastan ayqın kórinedi. Tillik qarama-qarsılıqtın túrleri kóp. Onıń túrleri, hártúrliligi bolımlılıq-bolımsızlıq qubılıslarının formasınan, mánisinen kórinedi. Misalı: *kel-ket, kel-kelme, jaqsı-jaman* sıyaqlı sózlerdin qullanıwdaǵı bolımlılıq-bolımsızlıq sıpatı túrlish kórinedi. Birde teń dárejeli sınarlar tiykarınan juplansa, geyde hár túrli sınarlar bolımlı-bolımsız jupta qullanıla aladı.

Semantikas tildin barlıq dárejesine qatnaslı xızmeti bar bolımlılıq-bolımsızlıqtın semantikalıq tiykarındaǵı qarama-qarsılıq penen antonimlik qatnastaǵı sózlerdin qarama-qarsılıǵı geyde bir qubılıs retinde sanaladı. Biraq ol birdey emes. Misalı: *-li, -li hám -sız, -sız* qosımtaların qarama-qarsı semantikas antonimlik jup jasay ala ma degenge toqtalayıq.

-li, -li qosımtaları menen zat, qubılıstaǵı belgili bir belgi, sapanıń mol ekenligi kórsetilse, *-sız, -sız* qosımtaları arqalı kórsetilgen sapanıń, belginin joq, jetkiliksiz ekenligi beriledi. Misalı: *suwlı-suwsız, balıqlı-balıqsız, tawlı-tawsız*. Sonda olardıń grammatikalıq xızmeti arqalı sol zatqa jańa baha berilmeydi. Al antonimlik juplıqqa tán qarama-qarsılıq tiykarında zattın sapa, belgileri joqqa shıǵarılıp ǵana qoyıw, pútkilley jańa sapa kórsetiledi. Misalı: *suwlı, suwı bar; suwsız, suwı joq; suwlı emes – qurǵaq* desek, bunda antonimlik juplıq – *suwlı-qurǵaq* boladı. Olay bolsa, bolımlılıq-bolımsızlıq máni hám binarlı, hám ekvivalentli qarama-qarsılıq tiykarında dóreledi eken. Bolımlılıq-bolımsızlıq mánisin *ket-ketpe, suwlı-suwsız, balalı-balasız, bar-jok* t.b. sıyaqlı qarım-qatınastaǵı juplıqlar dógeresinde toplan qarastırısqa, olardıń sınarlarının tildin túrli dárejesine qatnaslıǵı birden kórinedi. Al, túrkiy tillerinde bul mániniń tiykarǵı kórsetkishleri retinde feyildin bolımlı-bolımsız forması alınǵan. Bolımlılıqtın arnawlı kórsetkishi bolmaǵanlıqtan, kategoriyanın bolımlılıq tárepi tilshiler tárepinen arnawlı izertlew obyektine iye bolmay, onıń ornına ekinshi tárepi – bolımsızlıqqa kóp itibar qaratuǵın.